

סיון התשע"ג

בס"ד

**השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
היחס למלוכה בישראל – על פי נאומו של שמואל בהכרתה השלישית של שאול
לפרשת קרח (על פי שיעורים של הרב אלחנן סמט והרב אמנון בזק)**

בטח. ותרואו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם ותאמרו לי לא כי מלך ימלך עלינו וה' -להיכם מלככם. ועתה הנה המלך אשר בחרתם אשר שאלתם והנה נתן ה' עליכם מלך. אם תיראו את ה' ועבדתם אתו ושמעתם בקלו ולא תמרו את פי ה' והיתם גם אתם וגם המלך אשר מלך עליכם אחר ה' -להיכם. ואם לא תשמעו בקול ה' ומריתם את פי ה' והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם.

גם עתה התיצבו וראו את הדבר הגדול הזה אשר ה' עשה לעיניכם. הלוא קציר חטים היום, אקרא אל ה' ויתן קלות ומטר, ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאול לכם מלך. ויקרא שמואל אל ה', ויתן ה' קלות ומטר ביום ההוא ויירא כל העם מאד את ה' ואת שמואל. ויאמרו כל העם אל שמואל: התפלל בעד עבדיך אל ה' -להיך ואל נמות כי יספנו על כל חטאתינו רעה לשאל לנו מלך.

ויאמר שמואל אל העם אל תיראו, אתם עשיתם את כל הרעה הזאת אך אל תסורו מאחרי ה' ועבדתם את ה' בכל לבבכם. ולא תסורו, כי אחרי ה' אתם לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה. כי לא יטש ה' את עמו בעבור שמו הגדול, כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם."

הרקע להפטרה

הנאום של שמואל אותו אנו קוראים בהפטרה בא לאחר המלחמה בנחש העמוני, אשר איים להשתלט על יבש גלעד, תוך השפלתם של בני המקום בנקירת כל עין ימין. לאחר שמסכימים אנשי יבש גלעד להיכנע, מבקשים הם לעבד את בואו של נחש העמוני בשלושה ימים, על מנת לקרוא בכל גבול ישראל, אולי יבואו מן העם לעזרתם.

2. שמואל א י"א א-י"ג א וַיַּעַל נָחֵשׁ הָעַמּוֹנִי וַיַּחֲן עַל-יְבִישׁ גַּלְעָד וַיֹּאמְרוּ כָל-אֲנָשֵׁי יְבִישׁ אֶל-נָחֵשׁ כָּרֵת-לָנוּ בְרִית וְנַעֲבָדְךָ. ב. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם נָחֵשׁ הָעַמּוֹנִי בְּזֹאת אֶכְרֵת לָכֶם בְּנִקּוֹר לָכֶם כָּל-עֵין יְמִין וְשִׁמְתִּיהָ חֲרָפָה עַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל. ג. וַיֹּאמְרוּ אֲלָיו זְקַנִּי יְבִישׁ הֲרָף לָנוּ שְׁבַעַת יָמִים וְנִשְׁלַחָה מְלָאכִים בְּכָל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל וְאִם-אֵין מוֹשִׁיעַ אֲתָנוּ וַיִּצְאָנוּ

על פי כל מנהגי קריאת ההפטרה, פותחים את קריאת ההפטרה לפרשת קרח בספר שמואל (א, יא, יד) ומסיימים את הקריאה בפרק יב, פסוק כב, המתאים לכמות הפסוקים הנדרשת ולסיום בדבר טוב. אין זה סוף הסיפור, המסתיים בפסוק כה, ונראה כי סיבת הדבר היא עיסוקו של פסוק כה בדבר רע.

בשיעור זה נרצה לעסוק בהפטרה זו

1. שמואל א, יא, יד - יב, כב: "ויאמר שמואל אל העם: לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה. וילכו כל העם הגלגל וימלכו שם את שאול לפני ה' בגלגל ויזבחו שם זבחים שלמים לפני ה', וישמח שם שאול וכל אנשי ישראל עד מאד.

ויאמר שמואל אל כל ישראל: הנה שמעתי בקלכם לכל אשר אמרתם לי ואמליך עליכם מלך. ועתה הנה המלך מתהלך לפניכם ואני זקנתי ושבתי ובני הנם אתכם ואני התהלכתי לפניכם מנערי עד היום הזה. הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי ואת מי עשקתי את מי רצותי ומיד מי לקחתי כפר ואעלים עיני בו ואשיב לכם. ויאמרו לא עשקתנו ולא רצותנו ולא לקחת מיד איש מאומה. ויאמר אליהם: עד ה' בכם ועד משיחו היום הזה כי לא מצאתם בידי מאומה, ויאמר עד.

ויאמר שמואל אל העם: ה' אשר עשה את משה ואת אהרן ואשר העלה את אבותיכם מארץ מצרים. ועתה התיצבו ואשפטה אתכם לפני ה', את כל צדקות ה' אשר עשה אתכם ואת אבותיכם. כאשר בא יעקב מצרים ויזעקו אבותיכם אל ה' וישלח ה' את משה ואת אהרן ויוציאו את אבותיכם ממצרים וישבו במקום הזה. וישכחו את ה' -להיהם וימכרו אתם ביד סיסרא שר צבא חצור וביד פלשתים וביד מלך מואב וילחמו בם. ויזעקו אל ה' ויאמר (קרי: ויאמרו) חטאנו כי עזבנו את ה' ונעבד את הבעלים ואת העשתרות, ועתה הצילנו מיד איבינו ונעבדך. וישלח ה' את ירבעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל ויצל אתכם מיד איביכם מסביב ותשבו

המלכתו השנייה של שאול במצפה היתה על ידי הגורל 3. שמואל א' י" כ-כו: **כ ויקרב שמואל את כל-שבטי ישראל וילכד שבט בנימן. כא ויקרב את-שבט בנימן למשפחתו ותלכד משפחת המטרי וילכד שאול בן-קיש ויבקשהו ולא נמצא. כב וישאלו-עוד ביהנה הבא עוד הלם איש {ס} ויאמר יהוה הנה-הוא נחבא אל-הכלים. כג וירצו ויקחהו משם ויתיצב בתוך העם ויגבה מפל-העם משכמו ומעלה. כד ויאמר שמואל אל-כל-העם הראיתם אשר בחר-בו יהוה כי אין כמהו בכל-העם וירעו כל-העם ויאמרו יחי המלך. כה וידבר שמואל אל-העם את משפט המלכה ויכתב בספר וינח לפני יהוה וישלח שמואל את-כל-העם איש לביתו. כו וגם-שאול הלך לביתו גבעתה וילכו עמו החיל אשר-נגע אלהים בלבם. כז ובני בליעל אמרו מה-ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש.**

כלומר אנו רואים שהיה לעם קושי בקבלתו של שאול כמנהיג, כיוון שלא ידע העם מי האיש, וכל שיכול היה לומר עליו הוא שגבוה הוא, אף שאין בדבר כל רקע המתאים, על פי ראייתם של העם, למלוכה. יש לזכור ששאול אינו בא מן המשפחות המיוחסות, אין הוא מזקני העם והוא בא מהשבט הבזוי ביותר באותה התקופה - שבט בנימין. הרב סמט מציע להסביר שיתכן שהדבר מלמד שאל לעם לבחון את מנהיגיהם באופן שכלי בלבד, "כי לא מחשבותי מחשבותיכם" (ישעיה נה, ח).

על כן, לאחר המלכתו של שאול, קוראים אנשים מן העם להחליפו, ואין הם מביאים לפניו מנחה. אף שאול, לאחר המלכתו העקרונית, חזר לחרישת שדהו, שהלא לא הומלך בפועל על ידי העם. אף השליחים הבאים מיבש גלעד לקרוא לעם לעזרתם אינם באים לומר לו את הדבר, ושומע הוא את הדבר תוך עבודתו בשדה. לאחר מכן נחה עליו רוח ה', ובדומה לתקופת השופטים - יוצא הוא לעזרת העם, ומוכיח בכך אף את כישוריו למלוכה. על כן באה ההמלכה השלישית, בה מכיר בו העם באופן מעשי, כמלך הראוי לתפקידו.

במסגרת המלכתו השלישית של שמואל נושא שמואל את נאומו שהוא עיקר ההפטרה של פרשתנו.

יש המזהים נאום זה של שמואל כנאום פרידה, אולם אומר הרב סמט נראה שאין הדבר כך, שהרי בנאום מודיע שמואל לעם כי על אף שנוספה משרה חדשה בהנהגת העם, המלוכה, אין הנהגתו של ה' משתנית, ואף תפקידו ממשיך להתקיים.

כלומר, אמנם נמסרות עתה סמכויות המשפט והנהגת העם בידי המלך, אבל שמואל נשאר בתפקידו כמנהיג הרוחני של העם, ואף התווספה לשמואל אחריות חדשה -

אליך ד. ויבאו המלאכים גבעת שאול וידברו הדברים באזני העם וישאו כל-העם את-קולם ויבכו. ה. והנה שאול בא אחרי הבקר מן-השדה ויאמר שאול מה-לעם כי יבכו ויספרו-לו את-דברי אנשי יביש ו ותצלח רוח-אלקים על-שאול בשמעו (כשמעו) את-הדברים האלה ויחר אפו מאד. ז. ויקח צמד בקר וינתחהו וישלח בכל-גבול ישראל ביד המלאכים לאמר אשר איננו יצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו ויפל פחד-יה' על-העם ויצאו כאיש אחד ח ויפקדם בבזק ויהיו בני-ישראל שלש מאות אלף ואיש יהודה שלשים אלף. ט. ויאמרו למלאכים הבאים כה תאמרון לאיש יביש גלעד מחר תהיה-לכם תשועה בחם (כחם) השמש ויבאו המלאכים ויגידו לאנשי יביש וישמחו. י. ויאמרו אנשי יביש מחר נצא אליכם ועשיתם לנו ככל-הטוב בעיניכם. יא ויהי ממחרת וישם שאול את-העם שלשה ראשים ויבאו בתוך-המחנה באשמרת הבקר ויכו את-עמון עד-חם היום ויהי הנשאים ויפצו ולא נשאר-בם שנים יחד. יב ויאמר העם אל-שמואל מי האמר שאול ימלך עלינו תנו האנשים ונמיתם. יג ויאמר שאול לא-יומת איש ביום הזה כי היום עשה-ה' תשועה בישראל.

כאשר שומע שאול את בכי העם, עושה הוא מעשה שלא קרה כמותו מימות יהושע - גיוס חובה לכל בני העם, אף שאין הוא עדיין מלך בפועל. לאחר הניצחון המזהיר על צבא נחש העמוני, מכיר העם, ובכללו אלו שזלזלו במלכותו כי שאול ראוי למלך. ולאחר סיום המלחמה, חוזר העם, על פי דברי שמואל, אל הגלגל - שהינו בקצה עמק בית שאן, (באזור בו נלחמו) וממליך את שאול. ראוי לציין כי זוהי המלכתו השלישית של שאול, לאחר שהומלך בתחילה בסתר, ברמה - עירו של שמואל, לאחר מכן בהמלכה פומבית במצפה, הסמוכה לבית אל, שם נחבא הוא אל הכלים, ולבסוף - בהפטרתו, בהמלכה הפומבית בגלגל. ונשאלת השאלה מדוע נצרכה המלכה משולשת זו?

הרב סמט מציע להסביר שהמלכתו הראשונה של שאול, בסתר, נועדה על מנת להכין את שאול עצמו לקראת המלכתו. משיחת השמן, הבאה לאחר לילה שלם בו דיברו שאול ושמואל בגג ביתו של שמואל, תוך נתינת שלושה סימנים לדברים שיקרו לשאול בחזרתו אל ביתו - נועדה על מנת שידע שאול כי אכן נבחר הוא למלך, ואין בדבר כל טעות. שאול, המעיד על עצמו כי אדם פשוט ועניו הוא, וכפי הנכתב עליו - חסר היה ביטחון עצמי - צריך היה הכנה לדבר המלכתו. ניתן לומר כי היה בהמלכה זו אף עניין לשמואל, כיוון שלא יעשה ה' דבר זה ללא הודעתו לנביאיו.

ז. פסקה ראשונה (א-ה): דנה בצדקת הנהגתו של שמואל, תוך השבעת העם בדבר.

(א) וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל הִנֵּה שָׁמַעְתִּי בְקִלְכֶם לְכָל אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם לִי וְאִמְלִיךְ עֲלֵיכֶם מֶלֶךְ: (ב) וְעַתָּה הִנֵּה הַמֶּלֶךְ מִתְהַלֵּךְ לִפְנֵיכֶם וְאֲנִי זִקְנָתִי וְשִׁבְתִּי וּבְנֵי הַנֶּסֶם אֲתָכֶם וְאֲנִי הַתְּהַלְכְתִּי לִפְנֵיכֶם מִנְעָרֵי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (ג) הֲנִי עֲנִי בִּי נֶגֶד ה' וְנֶגֶד מְשִׁיחוֹ אֶת שׁוֹר מִי לְקַחְתִּי וְחֲמוֹר מִי לְקַחְתִּי וְאֶת מִי עֲשָׂקְתִּי אֶת מִי רְצוֹתִי וּמִיֵּד מִי לְקַחְתִּי כִּפּוֹר וְאֲעֲלִים עֵינַי בּוֹ וְאֲשִׁיב לָכֶם: (ד) וַיֹּאמְרוּ לֹא עֲשָׂקְתָנוּ וְלֹא רְצוֹתָנוּ וְלֹא לְקַחְתָּ מִיֵּד אִישׁ מֵאוֹמָה: (ה) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם עַד ה' בָּכֶם וְעַד מְשִׁיחוֹ הַיּוֹם הַזֶּה כִּי לֹא מִצְאָתֶם בְּיַדִּי מֵאוֹמָה וַיֹּאמֶר עַד:

שמואל מבין אמנם שהעם לא מאס בו העם, אלא שרוצה הוא במלך לשפיטתם ככל הגויים, אבל הוא מבקש מהעם שיכריזו פומבית כי לא ניצל את מעמדו כשופט, ודורש שבועה מן העם על כך. נראה, שחשוב מאוד היה לשמואל להדגיש לעם לפני תוכחתו על נושא המלוכה, שעמדתו בנושא בקשת המלך לא נבעה מאינטרס אישי אלא מאמונה אידאולוגית. שמואל מביא את העם להכריז כי לא היו לו שום טובות הנאה מתפקידו, ולכן יש להקשיב לדבריו היטב, שכן כל רצונו להביא את העם למצב טוב יותר.

דברים אלו של שמואל מזכירים מאוד את דברי משה בפרשת קרח (במדבר ט"ז, טו):

"לא חמור אחד מהם נשאתי ולא הרעתי את אחד מהם".

הקבלה זו, המיתוספת לשורת הקבלות בין שמואל ומשה, ומחדדת גם היא את הרעיון ששמואל ראה בבקשת העם לא רק מרד בה', אלא גם הבעת חוסר-אמון בו. כמשה בשעתו, מבקש גם שמואל כעת להדגיש שכל כוונתו לשם שמים, מבלי שתהיה לו כל נגיעה אישית בנושא הנהגת העם. לאחר השבועה של העם הוא יכול להמשיך בנאומו, ולהגיע לעיקר – תוכחה נוספת לבני ישראל על בקשתם למלך

פסקה שנייה (ו-ט"ו): דנה במאורעות העבר, מן הירידה למצרים ועד לסקירת תקופת השופטים.

את תוכחתו מבסס שמואל על סקירה של אירועים שונים בהיסטוריה של עם ישראל, המוכיחים את התזה המרכזית בנאום: הקשר בין מעשיהם של בני ישראל לבין מצבם. שמואל סוקר את הכניסה לארץ ואת העליות והמורדות בתקופת השופטים, שהיו תלויים בשאלת התנהגותו של העם. עתה עובר שמואל לעסוק בסיבת דרישת העם למלך, וחושף את מגמתו המרכזית של העם בבקשת המלך: הפחד מנחש העמוני.

בקרת המלוכה. על כן טוען הרב סמט, אין נאום זה נאום פרידה, שהלא אין שמואל עוזב את תפקידו לאחר מכן.

למען האמת, הנאום של שמואל המופיע בהפטרה הוא נאומו השלישי נגד בחירת המלוכה, לאחר הנאום בפרק ח, הבא כנגד בקשתם של הזקנים למנות מלך ולאחר הנאום במצפה, לאחר הגורל על מינוי המלך. ונשאלת השאלה מדוע רואה שמואל את בקשת המלוכה כחטא?

בקשת המלוכה על ידי הזקנים מתוארת באופן הבא 4. שמואל א' ח, ד-ו: **"ויתקבצו כל זקני ישראל ויבאו אל שמואל הרמתה. ויאמרו אליו: הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים. וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו, ויתפלל שמואל אל ה'."**

ומסביר הרב סמט שנראה שהדבר הרע בעיני שמואל אינו בקשת "מלך ככל הגוים", שהלא הפסוק אינו מורה על כך, כי אם על כעס כללי, הנובע מעצם הרצון במלך. מעיון בהמשך התיאור

5. שמואל א' ח', ז-ח, עולה סיבת הדבר:

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל: שְׁמַע בְּקוֹל הָעָם לְכָל אֲשֶׁר יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ, כִּי לֹא אֶתָּךְ מֵאֲסוּ כִּי אֲתִי מֵאֲסוּ מִמֶּלֶךְ עֲלֵיהֶם. כָּל הַמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר עָשׂוּ מִיּוֹם הָעֲלִיתִי אוֹתָם מִמִּצְרַיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיַּעֲזְבוּנִי וַיַּעֲבְדוּ - לַהִים אֲחֵרִים, כֵּן הִמָּה עֹשִׂים גַּם לָךְ."

נראה כי שמואל מרגיש שבקשת הנהגת המלוכה מהווה הבעת חוסר אמון בו ובמנהיגותו, כפי שאף נראה מדברי הזקנים אליו. הדבר פוגע בשמואל, שכן יודע הוא כי עבד את העם באמונה. לכן יש הצדקה בנאומו התקיף, כיוון שהסכמה לעזיבת ההנהגה מתוך הסכמה – יכולה להתפרש כהודאה בשתיקה לכך שלא הנהיג את העם באופן ראוי.

ה' מעמיד את המציאות בפני שמואל, כי לא מאסו העם בו, כי אם בקב"ה עצמו. הדבר מתברר, מדברי העם לאחר נאומו של שמואל

6. שמואל א' ח' כ: **"והיינו גם אנחנו ככל הגוים וישפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו."**

כלומר, אכן בבקשה של העם למלך אין בקשה לסילוקו של שמואל מן ההנהגה, אף כי ודאי שהנהגת מלוכה כמוה כפיטוריו של שמואל, אלא מאיסה בה' תוך רצון להבטחת מצבם הצבאי בדרך ארצית.

מבנה נאומו של שמואל

ההמלכה המחודשת בגלגל, שבה הסתיים פרק י"א, כוללת לא רק את קבלת שאול למלך על כל ישראל, אלא גם את נאום הפְּרָדָה של שמואל מן העם, המשתרע לכל אורך הפרק. שלושה חלקים לנאום זה.

השופט שבדורך הרי הוא בזמנו כשופט שהיה בימים הראשונים.

הנראה מכך הוא שמודיע שמואל לעם כי כל דור מקבל את מנהיגו בהתאם לראוי לו. על כן, אומר שמואל כי אל לעם להתלונן על מנהיגיו, שכן אין הקב"ה מקפח את עמו במנהיגים שאינם ראויים. הדבר בא, בניגוד לניקוי העצמי בפסקה הראשונה, כביטוי לעלבון של הקב"ה, במאיסתם של עם ישראל בו.

כאמור לעיל שמואל מזכיר בנאומו מספר מנהיגים, וביניהם: "אֵת יִרְבֵּעֵל וְאֵת בְּדַן וְאֵת יִפְתָּח וְאֵת שְׁמוּאֵל". השאלה המתבקשת היא מיהו "בְּדַן", והמפרשים העלו כיוונים שונים:

א. חז"ל (ראש השנה כה ע"א) אמרו שהכוונה לשמשון, שהוא 'בן דן'. רד"ק עומד על הקושי הכרונולוגי בכך – הופעת בְּדַן בין ירובעל ויפתח, בעוד שבספר שופטים מופיע שמשון אחרי יפתח – והוא מיישב כי אף שיפתח קדם, שמשון היה חשוב יותר, ולכן הוזכר קודם.

ב. יש שפירשו שבְּדַן הוא עבדון בן הלל הפרעתוני, הנזכר בין השופטים שבין יפתח לשמשון (שופטים י"ב, ג); וגם כאן יש קושי כרונולוגי מבחינת מיקומו ברשימה לפני יפתח.

ג. אפשר שמדובר בשופט שאינו מוכר מספר שופטים. אדם בשם בְּדַן מופיע בספר דברי הימים (דה"א ז', יז), ומכאן שייתכן שאכן מדובר בשם אמתי.

ד. בתרגום השבעים מופיע כאן 'ברק'; התופעה של חילופי ד' ור' מוכרת, אך נראה שיש כאן פרשנות מתקנת, ולא דווקא גרסה אחרת.

פסקה שלישית (ט"ז-כה) מטר בימי קציר חטים:

לקראת סוף נאומו פונה שמואל אל העם ומכריז על האות שיוכיח את צדקת תוכחתו כלפיהם:

10. (טז) גַּם עֲתָה הִתְיַצְבוּ וְרֵאוּ אֵת הַדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אֲשֶׁר ה' עֲשָׂה לְעֵינֵיכֶם: (יז) הֲלוֹא קָצִיר חֲטִיִּים הַיּוֹם אֲקָרָא אֶל ה' וַיִּתֵּן קִלּוֹת וּמָטָר וַדְּעוּ וְרֵאוּ כִּי רָעַתְכֶם רָבָה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי ה' לְשֹׂאֵל לְכֶם מֶלֶךְ:

ונשאלת השאלה מדוע בא נס הורדת הגשם בעת הקציר? ומה טיבו של אות זה?

רש"י ציין, שגשמים בתקופת הקציר הם סימן קללה. הרב בזק מסביר שהקללה נובעת מן העיתוי הבלתי-מוצלח של הגשמים – בעוד שגשמים הוררדים בעתם הם ברכה גדולה – וכי בכך יש רמז לבקשת המלכות. התורה אינה שוללת את המלכות, ועקרונית יש בצורת שלטון זו גם יתרונות מבחינת ההליכה בדרך ה'. הבעיה המרכזית,

נראה כי החוסר שבעטיו בא העם לדרוש מלוכה הינו חוסר היציבות השלטוני, בכך שעל פי החלטת ה', לפי עקרונות השכר והעונש, קובע ה' אם יקבל העם שופט אשר יצילם מעושקיהם, או שמא יופקר העם, על פי חטאיו, לגויים שמסביבו. נראה, שהעם רוצה להשתחרר מן המחויבות לקיום חוקי ה', כתנאי להצלחת השלטון, ולכן רואה שמואל את בקשת העם כחטא. הרצון לפריקת עול המוסריות של העם – הינה חטא כלפי ה'.

שמואל בסיום חלק זה של הנאום סותר את דברי העם, ומכריז שלא יקום מצב בו על ידי קבלת המלך יוכל העם להנהיג עצמו בדרך הטבע. אף המלך יונהג בידי ה' ובמצוותיו, בשמירת התורה והמצוות – יצליח העם, ויצליח אף המלך, אולם בפריקת העול – יפגע העם ואבותיו – מלכיו. עמדתו העקרונית של שמואל מתבטאת בסיכום לחלק זה של הנאום:

8. שמואל א' י"ב, י"ד-ט"ו

(יד) אִם תִּירָאוּ אֶת ה' וְעַבַדְתֶּם אֹתוֹ וְשָׁמַעְתֶּם בְּקוֹל וְלֹא תִמְרוּ אֶת פִּי ה' וְהִיתֶם גַּם אֲתֶם וְגַם הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר מֶלֶךְ עֲלֵיכֶם אַחֵר ה' אֶ-לֵהֵיכֶם: (טו) וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ בְּקוֹל ה' וּמְרִיתֶם אֶת פִּי ה' וְהִיתָה יַד ה' בְּכֶם וּבְאַבְתֵּיכֶם:

המסקנה הנובעת מדברים אלו היא, כי על אף שה' ושמואל נעתרו לבקשת העם והמליכו להם מלך, מבחינה מהותית לא השתנה דבר: אם העם לא ילך בדרך ה', הוא יוסיף להיענש גם אם יהיה לו מלך; ואם ילך אחרי ה' – יושיע אותם ה' מצרותיהם כפי שהיה בעבר, גם ללא המלך. נמצא שמנקודת המבט של מניעי העם, לא הייתה שום משמעות למינוי המלך.

חז"ל דרשו מדוע הזכיר שמואל ששה אישים בדבריו. כך כותב 9. מדרש קהלת רבה: "אמר רבי יוחנן: כתיב (שמואל א, יב, ו): 'ה' אשר עשה את משה ואת אהרן' וגומר, וכתיב (שם יב, יא): 'וישלח ה' את ירובעל ואת בְּדַן ואת יפתח ואת שמואל'. ירובעל זה גדעון, בְּדַן זה שמשון, יפתח כמשמעו, וכתיב (תהלים צט, ו): 'משה ואהרן בכהניו, ושמואל בקראי שמו'.

שקל הכתוב שלשה קלי עולם עם שלשה גדולי עולם, ללמדך שבית דינו של ירובעל גדול וחשוב לפני הקב"ה כבית דינו של משה, ובית דינו של שמשון – כבית דינו של אהרן, ובית דינו של יפתח – כבית דינו של שמואל. ללמדך, שכל מי שנתמנה פרנס על הציבור, אפילו הוא קל שבקלים – הרי הוא כאביר שבאבירים הראשונים, שנאמר (דברים יז, ט): "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם" וגומר, אין לי אלא שופט שבדורך, שופט שאינו בדורך מניין? מה תלמוד לומר "ואל השפט אשר יהיה בימים ההם" – מלמד

מודיע לו על החלפתו, מושח את דוד, ומלווה גם אותו בצעדיו הראשונים. בכך היה שמואל למנהיג היחיד במקרא הממשיך לשרת את עמו גם לאחר שסיים את תפקידו – בדיוק כפי שהתחייב במעמד זה.

נספח: לשונו של שמואל

נאומו של שמואל רצוף ביטויים בעייתיים וסתומים, הבולטים בחריגותם על רקע לשונו הבהירה של הספר כולו. נציין כמה מביטויים אלו:

1. כבר בתחילת דבריו מופיע ביטוי צורם:

(ו) וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל הָעַם: הִי אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת מִשְׁחָה וְאֶת אֶהָרִן...׃

המפרשים הציעו לביטוי זה פירושים שונים,¹ אך עדיין נותרת השאלה פתוחה: מדוע נקט שמואל בלשון קשה זו? ככלל, נראה שזוהי גרייה מן הלשון שבפסוק הבא: "וְאֲשַׁפְּטָה אֶתְכֶם לִפְנֵי ה' אֵת כָּל צְדָקוֹת ה' אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְכֶם וְאֵת אַבֹּתֵיכֶם".

2. שמואל מדגיש בפני העם שעתיים תלוי בהליכה בדרך ה'. אלא שגם כאן נוקט שמואל בלשון עמומה:

(יד) אִם תִּירְאוּ אֵת ה' וְעַבַּדְתֶּם אֹתוֹ וְשָׁמַעְתֶּם בְּקוֹל וְלֹא תִמְרוּ אֵת פִּי ה' וְהִיתֶם גַּם אֲתָם וְגַם הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר מֶלֶךְ עֲלֵיכֶם אַחֵר ה' אֶל־לֵהִיכֶם׃

משפט זה מנוסח כתנאי, אך המשכו של התנאי אינו מוזכר: מה אמור לקרות אם באמת יתגשם התנאי, ועם ישראל ישמע בקול ה', לא ימרה את פיו ויהיה עם המלך אחר ה'? קושי זה הביא חלק מן המפרשים לבאר שחלקו השני של הפסוק – "וְהִיתֶם גַּם אֲתָם וְגַם הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר מֶלֶךְ עֲלֵיכֶם אַחֵר ה' אֶל־לֵהִיכֶם" – הוא כבר התוצאה, שמשמעה: "ותתקיימו לאורך ימים גם אתם גם המלך" (רש"י). ואולם, גם בפירוש זה יש דוחק, שהרי מהמילה "וְהִיתֶם" אין משתמע קיום לאורך ימים.

3. גם הפסוק הבא קשה:

(טו) וְאִם לֹא תִשְׁמָעוּ בְּקוֹל ה' וּמְרִיתֶם אֵת פִּי ה' וְהִיתָה יַד ה' בְּכֶם וּבְאַבְתֵּיכֶם׃

הקושי המרכזי הוא המילה "וּבְאַבְתֵּיכֶם". לכאורה, המילה הצפויה כאן היא 'ובמלככם', שהוזכר בפסוק הקודם, וכפי שנאמר גם להלן: "וְאִם הִרְעַ תִּרְעוּ גַם אֲתָם גַּם מֶלְכְּכֶם תִּסְפּוּ" (פס' כה). המילה "וּבְאַבְתֵּיכֶם" נראית כנגררת מהופעתה הכפולה לעיל בפס' ז-ח, אך הופעתה כאן כמעט חסרת-משמעות.

כפי שחשף שמואל זה עתה, היא שהבקשה באה ממניעים לא-נכונים ובעיתוי לא-נכון:

"וְתִרְאוּ פִי נְחֹשׁ מֶלֶךְ בְּנֵי עַמּוֹן בָּא עֲלֵיכֶם וְתֹאמְרוּ לִי לֹא פִי מֶלֶךְ יִמְלֹךְ עֲלֵינוּ...׃"

מטר בימי קציר ממחיש אפוא כי הבעיה בבקשתם של ישראל הייתה בעיתויה, ולא דווקא בעצם הרעיון.

הרב סמט מסביר שנראה ששמואל רוצה להוכיח לעם כי אף אם נענה ה' לבקשתם - אין הדבר ראהי שבקשתם אינה מוגדרת לפניו כחטא, אלא כדבר טוב. בקשת הגשם שנענתה, מוכיחה כי אם רוצים האדם והעם דבר רע - פעמים אכן מביא אותו ה' עליהם. על כן, אף בקשת המלך שנענתה בידי ה' - אין היא ביטוי לכך שטוב הדבר.

בסיום הפרשה אומר שמואל (פס' כד):

11. "אֵךְ יִרְאוּ אֵת ה' וְעַבַּדְתֶּם אֹתוֹ בְּאֵמֶת בְּכָל לְבַבְכֶם פִּי רָאוּ אֵת אֲשֶׁר הִגְדַּל עִמָּכֶם."

לשון זו מזכירה את דברי התורה בפרשת 'והיה אם שמע' (דברים י"א, יג):

12. "וְהָיָה אִם שָׁמַעַ תִּשְׁמָעוּ אֶל מְצוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לֵאמֹר אֵת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלֹעַבְדוּ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם."

בפסוק שלאחר מכן נאמר "וְנִתַּתִּי מִטַּר אֲרָצְכֶם בְּעֵתוֹ...". שוב ביטוי לקשר שבין עבודת ה' לירידת גשמים בעתם; ומכאן גם ניתן לדייק, שפגיעה בעבודת ה' תביא לירידת גשמים שלא בעתם – הדבר שמסמל שמואל באות שהוא נותן.

ונשאלת השאלה: מדוע לא החזיר שמואל את המצב לקדמותו, כאשר רוצה העם לחזור בו לאחר נס ירידת הגשם, ולא השיב את הנהגת השופט? ומסביר הרב סמט שסיבת הדבר היא שלא ניתן להשיב מהלכים פוליטיים לאחור, ואין הם בבחינת תהליכים זמניים. אין העם פטור מעבודת ה' בהיות המלך, ואין הוא חוטא אם מונהג הוא באופן ראוי על ידו. בבחירתו של העם ינהיגם מלכם באופן ראוי

"כי לא יטש ה' את עמו בעבור שמו הגדול, כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם".

ולמרות התוכחה בנאומו של שמואל, מסיים שמואל את נאומו בנימה מפויסת:

13. (כג) גַם אֲנִי חֲלִילָה לִי מִחֲטָא לֵה' מִחֲדַל לְהַתְּפַלֵּל בְּעַדְכֶם וְהוֹרִיתִי אֶתְכֶם בְּדֶרֶךְ הַטּוֹבָה וְהִישְׁרָה׃

ואכן, באופן חריג לחלוטין, ממשיך שמואל לשמש דמות משמעותית בעם ישראל גם לאחר שסיים את תפקידו כמנהיג וכשופט. שמואל מלווה את שאול, מוכיח אותו,

1 רש"י פירש שהקב"ה הכין את משה ואת אהרן "להיות נכונים לשליחותו", וכעין זה ברד"ק: "אשר הגדילם ולמדם". ואילו בתרגום יונתן נאמר: "די עבד גבורן על ידי משה ואהרן", וכך גם במצודת דוד: "הנפלאות שעשה על ידיהם ועמהם".

המקרא לא רק את לשון הדברים, אלא גם את תחושותיהם של הדוברים, באופן ישיר ובלתי-אמצעי.

אף כאן העלו המפרשים כיוונים שונים,² ועדיין נותרה התמיהה בעינה.

4. בדבריו האחרונים אומר שמואל לעם:

(כא) וְלֹא תִסְרוּ כִּי אַחֲרֵי הַתְּהוֹ אֲשֶׁר לֹא יוֹעִילוּ וְלֹא יִצִּילוּ כִּי תֵהוּ הַמָּה: (כב) כִּי לֹא יִטֹּשׁ ה' אֶת עַמּוֹ בְּעַבּוֹר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל כִּי הוֹאִיל ה' לַעֲשׂוֹת אִתְּכֶם לֹו לְעַם: שמואל חוזר, כמודגש, ארבע פעמים על המילה "כִּי", אך הופעתה הראשונה של המילה תמוהה מאוד. לכאורה התכוון שמואל לומר 'ולא תסורו אחרי התוהו', והוספת המילה 'כִּי' הופכת לחלוטין את משמעות דבריו – כביכול שיעור הכתוב הוא: 'לא תסורו אחרי שום דבר, מלבד התוהו, שאחריו תסורו'. המפרשים עמלו קשות לתת משמעות למשפט כמות שהוא,³ וקושי זה, יחד עם שורת הקשיים הקודמים שהזכרנו, אומרים דרשני.

הרב אמנון בזק מציע לבאר את פשרם של קשיים אלו⁴ מתוך מבט כולל. כפי שראינו, ברוב המקרים נובע הקושי מחזרה על מילה שמיקומה הנכון הוא בהקשר אחר ברצף הדברים. תופעה זו מתרחשת פעמים רבות כאשר אדם שרוי בהתרגשות מיוחדת, ודבריו אינם שגורים על פיו. נראה, שהמקרא בחר כאן בדרך מיוחדת במינה לתאר את מצבו הנפשי של שמואל בזמן אמירת הדברים. שימורם של דברי שמואל בנוסח המדויק שבו נאמרו מאפשר לנו לקבל את הרושם הדרמטי שלהם – דווקא בזכות הלשון החריגה המופיעה בהם שוב ושוב. כך לומדים אנו ששמואל לא נשא נאום קר ומרוחק, מתוכנן מראש ובנוי לתלפיות, אלא דיבר מעומק לבו, בהתרגשות מיוחדת של מנהיג מודאג, החושש שכל מפעל חייו ירד לטמיון.

אין זה מקרה יחיד שבו נוקט המקרא בדרך זו. גם בדברי ההודיה הנרגשים של דוד לאחר חזון נתן (שמ"ב ז', יח-כט) או בדבריה של האישה התקועית לפני דוד (שם י"ד, יג-יז) ניתן לראות את התופעה, שבקטעים שבהם עצם התוכן מעיד על התרגשות, משמר המקרא את הלשון המדויקת, הבלתי-שגרתית, שבה נאמרו הדברים, מתוך מגמה מכוונת להעצים בדרך זו את תחושות הקוראים שאכן מדובר כאן בלשון נרגשת באופן מיוחד. כך מביא

2 רש"י פירש "והיתה בכם אחר שהיתה באבותיכם", והביא את דעת חז"ל שהכוונה לאבות שמתו, שיוכו אף הם ב"מכת בזיון על המתים". ורד"ק פירש שאכן הכוונה למלך – "כי האדון לעם כמו האב לבן, וכן אמר 'וישימי לאב לפרעה' (בראשית מ"ה, ח)".

3 רד"ק הציע שתי אפשרויות: א. "ולא תסורו מאחרי ה', כי אם תסורו מאחרי ותסורו אחרי התוהו והם האלילים אשר לא יועילו ולא יצילו אתכם כי תוהו המה"; ב. "ולא תסורו אחרי התוהו כי הם אשר לא יועילו ולא יצילו".

4 וייתכן שניתן להוסיף עליהם גם את הקשיים בעניין "בדן" ובעניין הזכרת שמו של שמואל על ידי עצמו.